

О. І. Шевська,
аспірант, Харківський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України

МЕХАНІЗМИ ФІНАНСОВОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ ЖИТЛОВО- КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

У статті автором досліджуються проблеми розвитку і реформування житлово-комунального господарства, перешкоди до переходу до енергозбереження житлово-комунальної інфраструктури, ефективність державної політики регулювання діяльності підприємств ЖКГ, фінансові механізми оздоровлення цієї сфери.

The author explores the problems of development and reformation of housing and communal economy, obstacles to passing to energy-saving of housing and communal economy infrastructure, efficiency of public policy of adjusting of activity of enterprises of housing and communal economy, financial mechanisms of making healthy of this sphere in the article.

ВСТУП

Житлово-комунальне господарство (ЖКГ) — це галузь народного господарства, результати фінансово-господарської діяльності якої значною мірою визначають соціально-економічні показники розвитку суспільства. Тому в сучасних умовах реформування економіки забезпечення ефективного функціонування та фінансового оздоровлення ЖКГ повинно бути одним з основних аспектів трансформації національної економіки.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити механізми фінансового оздоровлення житлово-комунального господарства України.

РЕЗУЛЬТАТИ

Теоретичні та прикладні аспекти щодо державної політики у сферах державного і регіонального управління розвитком житлово-комунального господарства досліджено у наукових працях багатьох учених-економістів і практиків. Вагомий внесок у розвиток цієї проблематики внесли Б.М. Данилишин, В.В. Дорофійко, Т.М. Качала, В.М. Лобас, І.М. Осипенко, В.І. Пила, О.Т. Рибалко, Д.М. Сте-

ченко, Ю.Г. Хівріч та ін.

Сьогодні не виникає жодного сумніву, що житлово-комунальний сектор в Україні перебуває у кризовому стані, що виражається у збитковому характері виробництва протягом тривалого часу (питома вага підприємств ЖКГ, які отримали збитки, становить останні 10 років близько 50 %), збитки галузі на 1 січня 2005 року становили близько 830 млн грн.; зношеності основних фондів, за деякими оцінками, — від 65 % до 70 %. Протягом 2000—2006 років темпи зростання обсягів виробництва (наданих послуг) у галузі були у 4 рази нижчі, ніж у промисловості, темпи зростання інвестицій, заробітної плати та продуктивності праці удвічі нижчі, ніж по народно-му господарству в цілому.

Незадовільний фінансовий стан підприємств ЖКГ не дозволяє модернізувати систему і забезпечити населення якісними послугами. Державне регулювання діяльності підприємств ЖКГ позбавляє їх можливості приймати самостійні рішення щодо ключових питань з реформування й фінансового оздоровлення галузі.

Все це підтверджує, що ЖКГ по-

требує проведення термінових заходів щодо його реформування, фінансового оздоровлення як на національному, так і на місцевому рівнях [1].

ЖКГ сьогодні є найменш ринковим, найбільш закритим і найбільш корумпованим [2]. Нарешті почали розуміти ці проблеми і на державному рівні, проте реальні механізми виходу підприємств ЖКГ з кризи не задіяні до цього часу. Недарма колишній Президент України Л.Д. Кучма висловлювався, що "проблеми житлово-комунального сектору сьогодні реально загрожують національній безпеці" [3].

Проблеми розвитку і реформування ЖКГ знайшли своє відображення у наукових роботах багатьох учених-економістів і практиків. Значний внесок у розробку даної тематики зробили І. Галиця, С. Дзезик, В. Кучеренко, В. Ніколаєв, Т. Рибалка, О. Харламова, А. Чернишова.

Разом з тим в умовах формування в державі соціально орієнтованої ринкової економіки теоретичні та прикладні аспекти реформування та фінансового оздоровлення ЖКГ потребують подальшого опрацювання. Це зумовило необхідність дослідження фінансово-економічних аспектів реформування ЖКГ, а також обґрунтування принципів та напрямів забезпечення фінансового оздоровлення та стійкого розвитку галузі.

Попри наявність численних публікацій з питань фінансового оздоровлення підприємств, їх санації, антикризового управління, недостатньо приділена увага вивченню особливостей державного регулювання процесів реформування та фінансового оздоровлення підприємств саме ЖКГ. До сьогодні ведуться наукові суперечки щодо підходів держави до регулювання даних процесів.

Основною метою статті є короткий аналіз стану реформування ЖКГ, проблем його державного регулювання, бюджетно-податкової політики в аспекті фінансового оздоровлення.

Останнє десятиріччя інфраструктурні галузі в Україні перебувають на етапі трансформації та реформування. З переходом до засад ринкової економіки активно продовжує відбуватися реструктуризація підприємств ЖКГ. Серед основоположних цілей започаткованих реформ ЖКГ — фінансове оздоровлення підприємств, зменшення державних витрат на утримання галузі та забезпечення безперервного й якісного надання важливих для суспільства послуг [4].

Зауважимо, що практично першим документом щодо реформування та фінансового оздоровлення

підприємств ЖКГ була прийнята у січні 1999 року постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Програми проведення житлово-комунальної реформи на 1999—2001 роки". З метою її ефективного реалізації додатково було прийнято ряд постанов уряду, розпоряджень та указів Президента України. У лютому 2002 року було прийнято Програму реформування та розвитку ЖКГ на 2002—2005 роки і на період до 2010 року. На жаль, усі ці документи не сприяли фінансовому оздоровленню галузі та реальних позитивних змін у житлово-комунальному обслуговуванні населення [5]. У 2004 році на рівні закону було прийнято загальнодержавну Програму реформування та розвитку ЖКГ України на 2004—2010 роки. Документ за змістом досить ґрунтовний, включає план заходів з реалізації програми технічного переоснащення галузі, забезпечення умов беззбиткової діяльності та джерела фінансування програми тощо.

За розрахунками фахівців, дана програма потребує фінансування в розмірі близько 51 млрд грн. Проте у 2004 році уряд виділив лише 400 млн грн., у 2005 році на підтримку ЖКГ уряд мав виділити 475 млн грн. Нескладні математичні підрахунки дозволяють зробити висновок, що за таких темпів фінансування для реалізації програми необхідно буде близько 100 років.

Проте є надія, що частина коштів, отриманих у результаті продажу 93,02 % акцій за 24,2 млрд грн. ВАТ "Криворіжсталь" Mittal Steel Germany GmbH 24.10.2005 року, будуть направлені на підтримку соціальних та інвестиційних програм, у тому числі, за словами В. Ющенко, реформування ЖКГ.

Проте варто зазначити, що ефективна реалізація програми в умовах обмеженого та недостатнього фінансування буде лише в тому разі, коли здійснюватиметься боротьба не з наслідками складного фінансово-господарського стану підприємств ЖКГ, а з причинами, які їх породжують.

До головних проблем ЖКГ необхідно віднести [4; 6]:

- незавершеність реформи місцевого самоврядування та міжбюджетних відносин;
- не досить ефективно управління галуззю, низький рівень менеджменту;
- кризовий фінансовий стан підприємств і збитковість їх діяльності;
- низька віддача та зношеність основних фондів, високе енергоспоживання;
- відсутність належних умов для

накопичення інвестиційних ресурсів для переоснащення об'єктів, проведення політики ресурсо-, енергозбереження;

- повільний розвиток систем самофінансування комунальних підприємств;
- припинення належного бюджетного фінансування поточної діяльності та капіталовкладень комунальних підприємств;
- недосконала державна бюджетно-податкова політика;
- відсутність належного економічного обґрунтування встановлених тарифів за користування житлово-комунальними послугами (ЖКП);
- низька якість надання ЖКП споживачам;
- ухилення платоспроможних споживачів ЖКП від їх сплати;
- неплатежі між підприємствами ЖКГ;
- залишковий метод фінансування загальнодержавної програми реформування та розвитку галузі;
- політичні спекуляції навколо галузі тощо.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що в Україні середні нараховування за ЖКП на одного власника особового рахунку в січні 2005 року виросли на 1,6 % порівняно з аналогічним періодом 2004 року [7] і становили 21,9 % середньомісячної заробітної плати штатного працівника, зайнятого в галузі економіки. Зазначимо, що в розвинених країнах, країнах з перехідною економікою оплата ЖКП не відіграє такої великої ролі в бюджетах домогосподарств і коливається від 3,4—3,7 % (Фінляндія і Швеція) до 9,2 % (Австрія) сукупного сімейного доходу. На думку фахівців, частка платежів за ЖКП не повинна перевищувати 10 % від сімейного доходу, оскільки за межами цієї цифри починається зростання неплатежів. Термін заборгованості населення з оплати ЖКП на 10 лютого 2005 року становив 7—6 місяців, тоді як на 10 лютого 2004 року — 8 місяців.

Щоб виправити ситуацію з боргами споживачів, прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 664 "Про заходи щодо проведення у 2005 році розрахунків з погашення зобов'язань держави за знеціненими грошовими заощадженнями громадян в установах Ощадного банку колишнього СРСР шляхом погашення заборгованості за житлово-комунальні послуги" та передбачено в статті 39 Закону України "Про Державний бюджет України на 2005 рік" у поточному році можливість здійснити розрахунки з погашення зобов'язань держави по знецінених грошових заощадженнях громадян в установах Ощадного банку колиш-

нього СРСР за рахунок відповідної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам у обсязі 6 млрд грн. шляхом погашення заборгованості громадян, що утворилася станом на 01.09.2004 року, за спожиті електричну і теплову енергію, природний газ, тверде паливо, послуги водопостачання і водовідведення та квартирну плату.

Сучасна бюджетно-податкова політика держави, низький рівень доходів населення, капітальних інвестицій та існуюча тарифна політика призводять до виникнення постійно зростаючих збитків, які за підрахунками експертів PADCO, Inc. будуть становити близько 400 тис. грн. щорічно, та у 2009 році досягнуть 3 млн 364 тис. грн. [3].

Важливим чинником виходу підприємств ЖКГ з кризового стану є енергозбереження. Завдання з розробки економічних механізмів стимулювання енергозбереження до сьогодні залишається невирішеним завданням загальнодержавного значення. Запропоновані на державному рівні заходи, зокрема Указом Президента України від 19.10.1999 року № 1351/99 "Про прискорення реформування житлово-комунального господарства" та постановою Кабінету Міністрів України від 27.06.2000 року № 1040 "Про невідкладні заходи щодо виконання Комплексної державної програми енергозбереження України", не виконано. Дотині такі не було розроблено дієвого фінансово-економічного механізму стимулювання енергозберігаючих заходів і не створено привабливого інвестиційного клімату [8]. Також варто зазначити і те, що на початку 2005 року ліквідовано Державний комітет з енергозбереження.

До основних чинників, які обмежують впровадження заходів з енергозбереження, можна віднести наступні:

- збитковість більшості підприємств ЖКГ, їх непривабливість для інвесторів;
- відсутність дієвих фінансових важелів і методів фінансового забезпечення впровадження енергозберігаючих інновацій у ЖКГ;
- низький рівень доступу підприємств до зовнішніх джерел фінансових ресурсів;
- спрямування грошових коштів підприємств, як правило, не на розвиток, а на усунення аварійних ситуацій;
- діяльність владних структур усіх рівнів не сприяє на належному рівні капітальним інвестиціям.

Формування системи ринкових відносин у житлово-комунальній сфері передбачає перш за все фор-

мування умов для фінансового оздоровлення галузі через ефективне застосування фінансово-кредитного та, зокрема податкового механізмів.

Доцільно звернути увагу на те, що низький рівень прибутковості та збитковість підприємств ЖКГ призводить до того, що об'єкт оподаткування податком на прибуток підприємств у них є не значним або взагалі відсутній. Тому говорити про негативний вплив цього податку на фінансовий стан не доводиться після того, як ставка податку була знижена до 25 %. Що стосується податку на додану вартість, то необхідно сказати, що його навантаження на підприємства також обмежене через природу його нарахування та фактичної сплати кінцевим споживачем робіт, послуг, наданих підприємствами ЖКГ. Проте слід звернути увагу на те, що базові податки підприємства ЖКГ розраховуються за першою подією: або з надання послуги, або одержання оплати за неї. Відповідно, виникає ситуація, коли об'єктом нарахування податкових платежів є доходи, які певний час, за існуючої платоспроможності споживачів і тенденції оплати послуг, залишаються тривалий час лише на папері. Перерахування податкових зобов'язань до бюджету здійснюється за рахунок власних вільних (якщо вони наявні) грошових ресурсів. Відповідно, виникає ситуація, коли через недосконалість і невідповідність існуючим соціально-економічним умовам податкового механізму відбувається вимивання так необхідних для підприємств обігових коштів.

Таким чином, механізм розрахунку та сплати основних податків, недофінансування державою належним чином різниці в тарифах, пільги, запроваджені державою для певних категорій споживачів, що не мають реального бюджетного забезпечення, викликають системне явище неплатежів між підприємствами ЖКГ та їхніми контрагентами. У податковому законодавстві України відсутні механізми стимулювання впровадження ресурсо- та енергозберігаючих інновацій. Не передбачено це і в інших нормативно-правових актах. У більшості вони містять декларативний характер щодо підтримки реалізації політики ресурсо- та енергозбереження в ЖКГ. Тому, враховуючи позитивний досвід провідних країн світу, необхідно звільнити від оподаткування прибуток підприємств, спрямований на впровадження ресурсо- та енергозберігаючих інновацій. Запропонований вище підхід до оподаткування варто поширити на підприємства всіх галузей народного господарства за існуючих умов інноваційного розвитку економіки України.

На сучасному етапі розвитку підприємств ЖКГ з оптимізмом очікуються інвестиційні та кредитні ресурси у розвиток об'єктів водо-, теплопостачання та водовідведення через кредити банків, небанківських інноваційних фінансово-кредитних установ, приватні, комунальні фонди кредитування розвитку підприємств, кошти компанії — стратегічних інвесторів [9].

Важливо зазначити, що Законом України "Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2004—2010 роки" передбачено залучення приватного сектора до реформування ЖКГ, зокрема на умовах оренди та концесії. Очікуване надходження приватних інвестицій і впровадження більш ефективного управління підприємствами повинно сприяти досягненню визначених програмою цілей реформування галузі [4].

Досвід багатьох країн світу свідчить, що залучення ресурсів приватного сектора може бути одним із найефективніших шляхів покращання діяльності ЖКГ.

Як уже зазначалося, чіткі і прозорі правила гри, встановлені державою, є передумовою для забезпечення позитивного ефекту від залучення капіталу приватного сектора. Регуляторна система визначає правила гри на ринку, що зменшує ризики входження на ринок для приватного інвестора та, відповідно, вартість капіталу [4].

Зауважимо, що в більшості зарубіжних країн відбувається загальне "розчарування" державним сектором у комунальній галузі. Проте це не означає, що роль держави або органів місцевого самоврядування при цьому повинна зменшуватися чи нівелюватися. Навпаки, чим вищим стає ступінь залучення коштів приватного сектора в галузь, тим суттєвішою повинна бути роль органів влади центрального чи місцевого рівня. Необхідно додати, що у країнах Центральної Європи приватизація від самого початку розглядалася як основний спосіб виходу з кризової ситуації в галузі ЖКГ [10].

Вважаємо за необхідне звернути увагу на комунальні тарифи, які є своєрідним "зачарованим колом" сучасної економіки. З суто економічного погляду, їх необхідно давно й різко підвищити через ту просту причину, що вони часто й на третину не покривають витрати комунальних підприємств [11]. Тарифи на вироблені та надані послуги повинні стимулювати залучення інвестиційних ресурсів у розвиток галузі.

Основною передумовою та причиною проблем встановлення обґрунтованих тарифів є те, що на по-

слуги ЖКГ вони встановлювалися практично довільно. Ні в Радянському Союзі, ні вже в незалежній Україні тарифи з економічного погляду належним чином не обґрунтовували [12]. У СРСР вартість послуг водо-, теплопостачання і водовідведення для населення була низькою — лише 5 % собівартості послуг — решта покривалася за рахунок бюджету. Уже в 1998 році відсоток покриття витрат у тарифах виріс до 80 %. Проте собівартість послуг продовжувала зростати: підвищувалися ціни на енергоресурси і, що найголовніше, не вживалися заходи з поліпшення ефективності роботи підприємств, і в результаті цього в 2000 році тарифи вже покривали лише 60 % витрат. Хоча тарифи за роки незалежності неабияк зросли, вони досі не покривають витрат з надання послуг природними монополіями, більшість комунальних підприємств залишаються збитковими.

На сьогодні вирішальне слово в процесі підвищення тарифів належить органам місцевої влади. Відповідно до Закону України "Про житлово-комунальні послуги", Кабінет Міністрів України мав надіслати на місця свої рекомендації та методичку розрахунку, проте з відомих причин це й досі не зроблено. За новим законодавством не має достатньо правових підстав для "призначення" тарифів, їх можна лише рекомендувати. Тому місцеві ради, як правило, приймають рішення визначати лише головні параметри тарифної політики [12].

З 1 січня 2005 року почав діяти пункт 4 статті 31 Закону України "Про житлово-комунальні послуги" від 24.06.2004, в якому зазначено, що у разі затвердження цін/тарифів на ЖКП, нижчих від розміру економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво орган, що їх затвердив, зобов'язаний відшкодувати з відповідного місцевого бюджету виконавцям/виробникам різницю між затвердженим розміром цін/тарифів та економічно обґрунтованими витратами на виробництво цих послуг. Тому підвищення цін на ЖКП у розрізі регіонів відбувалося нерівномірно.

На кінець зазначимо, що відмінність від українського ринку житлових послуг у країнах Західної Європи і США полягає у наявності розвиненого конкурентного середовища. Свої послуги пропонують фірми різних форм власності, що дозволяє споживачам вибирати підприємства, що забезпечують більш високу якість послуг і більш вигідні тарифні схеми та умови платежів. В умовах конкуренції фірми пропонують різні пільги, комплекс додаткових послуг тощо [7].

Отже, втілення реформи державного регулювання природних монополій у сфері ЖКГ неможливе без змін у місцевій політиці щодо соціального захисту, міжбюджетних відносин, визначення джерел фінансування розвитку галузі, механізмів регулювання тарифів і запровадження засад громадянського суспільства [4].

В Україні відсутня цілісна, системна державна політика регулювання діяльності підприємств ЖКГ. Регуляторні повноваження у сфері ЖКГ чітко не розмежовано між місцевими представницькими та виконавчими органами влади. Органи влади, які безпосередньо виконують регуляторні функції, не позбавлені політичного впливу, що ускладнює ефективне втілення регуляторної політики [4].

Отже, при реформуванні ЖКГ потрібно забезпечувати дотримання принципу субсидіарності у сфері житлово-комунального обслуговування шляхом законодавчого закріплення відповідних повноважень за органами місцевого самоврядування та удосконалення бюджетно-податкової політики щодо переведення бюджетів місцевого самоврядування на власну фінансову основу, забезпечивши їй належний рівень частинної закріплення на постійній основі відрахувань від загальнодержавних податків. Адаже це дозволить створити фінансову основу, яка забезпечить у повному обсязі виконання повноважень органами місцевого самоврядування у сфері реформування ЖКГ.

Відсутність єдиних принципів та інструментів регуляторної політики (щодо тарифоутворення, ліцензування та стандартизації) не дозволяє підвищити ефективність регіональної політики з урахуванням об'єктивних відмінностей [4].

Держава повинна брати активну участь у фінансуванні заходів енергозбереження у житлово-комунальній сфері та технічного переоснащення об'єктів, насамперед у депресивних населених пунктах. Кожен орган місцевого самоврядування повинен мати можливість у разі необхідності звернутися за реальною державною підтримкою [12].

Підприємства ЖКГ повинні готувати реальні плани капітальних інвестицій, в яких основна увага повинна приділятися впровадженню енергозберігаючих проектів.

Зауважимо, що реалізація новоприйнятої програми реформування та фінансового оздоровлення підприємств ЖКГ до 2010 року буде можлива лише в тому разі, якщо буде закріплено механізми дієвого контролю за проведенням передбачених

програмою заходів і чітко визначити відповідальність за результати її виконання.

При розробці Держжитлокомунгоспом проектів нормативно-правових актів, супроводженні законопроектів при їх розгляді парламентом України необхідно враховувати те, що реформа ЖКГ відбувається в регіонах, які мають свою специфіку та свої проблеми [5].

Слід розробити нову методологію визначення тарифів у сфері ЖКГ, що відповідає б умовам переходу до ринкових методів господарювання. Для того щоб перейти до тарифної політики, яка б забезпечувала беззбитковість роботи ЖКГ на період до 2010 року, доцільно звільнити від оподаткування кошти підприємств ЖКГ, що спрямовуються на інвестиції у розширення або модернізацію цих виробництв, ресурсо- та енергозберігаючі інновації.

Уряду потрібно звернути увагу на те, що існує необхідність звільнити підприємства ЖКГ від сплати податку на додану вартість або вдосконалити механізм його обрахування й сплати, передбачити пільгове оподаткування прибутку, направлено на ресурсо- та енергозберігаючі інновації. Адаже це дозволить за існуючих тарифів на ЖКП розширити питому вагу прибутку у ціні та зробити реальні передумови та економічні механізми фінансового оздоровлення галузі. Обов'язково без обмежень запровадити касовий метод оподаткування підприємств ЖКГ і підприємств паливно-енергетичного комплексу, що призведе до ліквідації явища вимивання оборотних коштів. Зазначене вище необхідно врахувати і в Податковому кодексі України.

Держава повинна забезпечити доступ підприємств ЖКГ до довгострокового іпотечного кредитування через пільгові процентні ставки та передбачити утворення цільових (спеціальних) фондів у структурі бюджету розвитку для фінансового забезпечення заходів житлово-комунальної реформи як на рівні державного бюджету, так і на рівнях місцевих бюджетів.

У найближчій перспективі необхідно перейти на програмно-цільовий метод створення бюджету, а не продовжувати практику фінансування державних програм розвитку за залишковим принципом.

ВИСНОВКИ

Сьогодні майже відсутні потенційні інвестори ЖКГ, крім того, в законодавстві не лише відсутні будь-які стимули для інвесторів, але ще й немає гарантії існуючих правил гри на ринку (ЖКП). Відсутність

інвесторів може призвести до великих складнощів реалізації положень загальнодержавної програми реформування та розвитку ЖКГ України на 2004—2010 роки. Важливим чинником виходу підприємств ЖКГ з кризового стану є енергозбереження. Держава повинна створити ЖКГ реальні умови фінансового та економічного оздоровлення, щоб забезпечити в подальшому передумови для переходу галузі на ринкові умови господарювання та привабливість для інвесторів.

Література:

1. Ніколаєв В.П. Зміцнення фінансового стану комунальної галузі // *Фінанси України*. — 2003. — № 6. — С. 75.
2. Шкіря Ігор. ЖКГ — найбільш закрита і корумпована сфера / www.hotline.net.ua.
3. Методологія та досвід організації громадської підтримки стратегічних планів розвитку підприємств комунальної галузі / www.tariffreform.padco.kiev.ua.
4. Регуляторна реформа у житлово-комунальному господарстві України // Аналітична доповідь до проекту "Програма розробки політики / Регуляторна реформа у житлово-комунальному секторі України" / www.icps.com.ua.
5. Кучеренко О. Житлово-комунальний комплекс: обличчя до споживача // *Дзеркало тижня*. — 2005. — № 12 (540).
6. Пустовойтенко В. Третій шлях / www.pustovoytenko.com.ua/book.php.
7. Українці стали більше платити за комунальні послуги / www.korespondent.net.
8. ЕСКО — механізм стимулювання енергозбереження на комунальних підприємствах / www.tariffreform.padco.kiev.ua.
9. Реформування бухгалтерського обліку і фінансової звітності — основа забезпечення процесу залучення інвестицій в ЖКГ / www.tariffreform.padco.kiev.ua.
10. Житлово-комунальне господарство в очікуванні приватного інвестора // *Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень*. — 2004. — 2 лютого.
11. Семена М. Між двох вогнів. Підвищення тарифів порушує питання про якість комунальних послуг і "випускає на волю" нові соціальні проблеми... // *Дзеркало тижня*. — 2005. — № 7 (535). — С. 11.
12. Загальнодержавну програму реформування ЖКГ ухвалено. Що далі? // *Бюлетень "Партнери"*. — 2004. — Серпень — вересень. — № 8—9 (65).

Стаття надійшла до редакції 05 листопада 2008 р.